

RAFAŁ ŁATKA ^{a, b, ©}

 0000-0003-2650-4031

- ^a Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie; Wydział Nauk Historycznych; Instytut Historii, ul. Wóycickiego 1/3, bud. 23, 01-938 Warszawa, mazowieckie, PL
- ^b Instytut Pamięci Narodowej; Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu; Biuro Badań Historycznych, ul. Janusza Kurtyki 1, 02-676 Warszawa, mazowieckie, PL
- © Rafal.Latka7@GMail.Com

**KATOLICKO-NARODOWY PROGRAM
PRZEBUDZENIA SPOŁECZEŃSTWA,
CZYLI „WIELKA NOWENNA”
I OBCHODY TYSIĄCLECIA CHRZTU POLSKI
W KONCEPCJI KARDYNAŁA STEFANA WYSZYŃSKIEGO**
Zarys zagadnienia

Słowa kluczowe: Stefan Wyszyński, Wielka Nowenna, obchody milenijne, władza, PRL.

Abstrakt: Tekst przedstawia koncepcję „Wielkiej Nowenny” oraz obchody tysiąclecia chrześcijaństwa w Polsce autorstwa kardynała Stefana Wyszyńskiego. Pokazuje, że program Prymasa Polski miał charakter zarówno katolicki, jak i narodowy. Jego efektem było ożywienie polskiego katolicyzmu oraz naprawa więzi społecznych i narodowych. Koncepcja kardynała Wyszyńskiego spotkała się z oporem władz komunistycznych, ale ich wysiłki okazały się nieskuteczne. W tekście omówiono również skutki przesłania polskich biskupów do biskupów niemieckich oraz reakcję

RAFAŁ ŁATKA (1985–); 2009, mgr: politologia (UJ, Kraków); 2014, dr nauk społecznych: nauki o polityce (UJ, Kraków); 2020, dr hab. nauk humanistycznych: historia (UKSW, Warszawa); 2022–, prof. (UKSW, Warszawa); 2016–, pracownik naukowy Biura Badań Historycznych IPN; 2017–, koordynator Centralnego Projektu Badawczego IPN „Władze komunistyczne wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Polsce 1944–1989”; zainteresowania naukowe: historia najnowsza Polski, ze szczególnym uwzględnieniem dziejów Kościoła katolickiego w XX wieku.

prymasa na rozzarowujacą odpowiadź niemieckiej hierarchii. W koŃcowej części analizy przytoczono ocenę kardynała Wyszyńskiego dotyczacą obchodów tysiąclecia chrztu Polski.

Sekcje: [Wprowadzenie] > 1. Załozenia „Wielkiej Nowenny” > 2. Program zagrozeniem dla władz PRL > 3. Orędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich > 4. Długi rok milenijny: 1966–1967 > [Podsumowanie].

Kluczowym elementem rozbudzenia religijności polskiego społeczeństwa oraz wzmocnienia związku między Kościołem a narodem był program „Wielkiej Nowenny” opracowany przez kard. Wyszyńskiego w czasie uwięzienia trwającego trzy lata (1953–1956)¹. Prymas miał wówczas czas, by szczegółowo przemyśleć jego założenia i przystąpić do ich realizacji wkrótce po opuszczeniu internowania w Komańczy. Inauguracja programu miała miejsce 3 maja 1957 r. na Jasnej Górze. Koncepcja hierarchy zakładała realizację dziewięcioletniego programu duszpasterskiego, którego finałem miały być obchody milenium chrztu Polski w 1966 roku². Została oparta na przekonaniu, iż należy dotrzeć do „każdego poszczególnego człowieka”. Szczególny nacisk prymas położył na pogłębienie wiary i odnowę religijno-moralną narodu, gdyż świadom był daleko idących spustoszeń duchowo-moralnych w społeczeństwie polskim po doświadczeniach II wojny światowej oraz w okresie stalinizmu.

¹ Na temat internowania kard. Wyszyńskiego zob. szerzej, J. Żaryn, *Aresztowanie Prymasa Polski – okoliczności, przebieg, konsekwencje (1953–1956)*, „Studia Prymasowskie”, 1(2007), s. 47–69.

² Zob. R. Łatka, *Prymas Stefan Wyszyński w realiach PRL*, Warszawa 2022, s. 187–188. Obchody Milenium chrztu Polski posiadają już swoją dość bogatą literaturę. Wśród najważniejszych opracowań należy wymienić: *Zapomniany rok 1966. W XXX rocznicę obchodów Milenium Chrztu Polski*, red. L. Mażewski, W. Turek, Gdańsk 1996; *Uroczystości milenijne 1966 roku. Sprawozdania urzędów spraw wewnętrznych*, Warszawa 1996; *Obchody milenijne 1966 roku. W świetle dokumentów Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*, Warszawa 1998; P. Raina, *Kardynał Wyszyński. Konflikty roku milenijnego 1966*, Warszawa 2000; *Milenium polskie. Walka o rząd dusz*, Warszawa 2002; B. Noszczak, „Sacrum” czy „profanum”? *Spór o istotę obchodów milenium polskiego (1949–1966)*, Warszawa 2002; tenże, *Antymilenium. Konflikt państwa z Kościołem na tle obchodów tysiąclecia chrztu Polski (1956–1966/1967)*, Warszawa 2020; *Milenium czy Tysiąclecie*, red. B. Noszczak, Warszawa 2006; A. Szot, K. Sychowicz, *Białostockie milenium. Białostok na milenijnym szlaku, obchody tysiąclecia chrztu Polski*, Białostok 2006; D. Gucewicz, *Próba sił? Rok 1966 w Gdańsku*, Gdańsk 2014; *Pół wieku Milenium. Religijne, polityczne i społeczne aspekty obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski (1956–1966/1967)*, red. B. Noszczak, Warszawa 2018. Zob. również, S. Wyszyński, *Zapiski milenijne. Wybór z dziennika „Pro memoria” z lat 1965–1967*, wybór i oprac. M. Okońska [i in.], Warszawa 2001.

Podczas jej trwania Kościół w Polsce rozważał treść Jasnogórskich Ślubów Narodu Polskiego – będących punktem wyjścia do „Wielkiej Nowenny”³. Prymas mówił o swojej wizji w słowach skierowanych do uczestników pielgrzymek do paulińskiego sanktuarium w grudniu 1956 r.: „program jest wszechstronny. Pragnie on przede wszystkim utrzymać cały naród w łasce, w wierności Bogu, Kościołowi i świętemu Krzyżowi i Ewangelii. Pragnie utrzymać rodziny nasze w zwartości, w mocy, w jedności, we wzajemnej służbie tym zadaniom, które ma rodzina wobec siebie i wobec narodu. Pragnie wzmocnić więzy rodzinne nadprzyrodzonymi wartościami małżeństwa. Pragnie umocnienia korzenia bytu narodu, domaga się wielkiego szacunku dla każdego nowego życia [...]”⁴. A tak jego wizję oceniał komunistyczny aparat bezpieczeństwa: „Antysocjalistyczna działalność Kościoła zawarta jest w dziewięcioletnim programie tzw. Wielkiej Nowenny opracowanym przez Wyszyńskiego. Jest to program katolickiego oddziaływania na społeczeństwo, który ma na celu przeciwdziałanie szerzącej się laicyzacji życia społecznego. Oprócz tego program ten przesiąknięty jest kultem Maryi. Inicjatorem ruchu maryjnego jest Wyszyński”⁵.

1. Założenia „Wielkiej Nowenny”

Każdy rok „Wielkiej Nowenny” miał określony temat pracy. W kazaniach niedzielnych głoszonych we wszystkich polskich parafiach duszpasterze wzywali do pogłębienia wiary, obrony życia nienarodzonych, odnowy rodziny, odpowiedzialnego wychowania młodzieży, służby społecznej – „miłości i sprawiedliwości społecznej”, walki z wadami narodowymi oraz zdobywania cnót społecznych. Przypominali o nierozzerwalności małżeństwa oraz nawoływali do pogłębienia czci do Matki Bożej. W czasie diecezjalnej uroczystości św. Wojciecha w Gnieźnie 23 kwietnia 1957 r.

³ Noszczak, *Antymilenium*, s. 59n.

⁴ S. Wyszyński, *Program Pielgrzymów Stolic. Do uczestników pielgrzymek na Jasną Górę*, 16 XII 1956, Warszawa, w: tenże, *Dzieła zebrane* (DZ), t. 3: 1956–1957, Warszawa 1999, s. 89.

⁵ *Charakterystyka i ocena działalności społeczno-politycznej kard. Stefana Wyszyńskiego sporządzona przez starszego oficera operacyjnego Wydziału I Departamentu IV MSW Zenona Chmielewskiego*, Warszawa, 18 XII 1962, w: *W służbie Boga i Polski. Komunistyczna bezpieka wobec kardynała Stefana Wyszyńskiego*, oprac. J. Marecki, P. Nitecki, R. Szczypta-Szczęch, Kraków 2014, s. 163. Por. *Tezy, założenia i programy państwowych obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego [i] kościelnych uroczystości Tysiąclecia Chrztu Polski. Pismo dyrektora Departamentu IV MSW S. Morawskiego do Oddziału Prewencji Ogólnej KG MO płk. B. Skulego*, 10 XI 1965, Warszawa, w: *Obchody milenijne 1966 roku*, s. 19–20.

prymas jasno wskazywał, że program ma za zadanie „powiązać silną wiarę – z silnymi, zdrowymi obyczajami”, gdyż „dotychczas w Polsce panuje ogromny rozdźwięk między wiarą a życiem”⁶. Kardynał Wyszyński nakreślił go szczegółowo w wytycznych skierowanych do duchowieństwa w lipcu 1957 roku. Podkreślał, że główne kierunki pracy duszpasterskiej nawiązują wprost do roty ślubowania jasnogórskiego, a ich zasadniczym celem jest: „aby na rok 1966 stawić Bogu naród polski odnowiony w swym chrześcijaństwie”⁷. Program nakreślony przez prymasa wyglądał następująco:

- I rok pracy duszpasterskiej 1957–1958, hasło: „Przyrzekamy wierność Bogu, Krzyżowi i Ewangelii, Kościołowi i jego pasterzom”;
- II rok 1958–1959, hasło: „Przyrzekamy żyć w łasce uświęcającej bez grzechu ciężkiego”;
- III rok 1959–1960, hasło: „Przyrzekamy stać na straży budzącego się życia”;
- IV rok 1960–1961, hasło: „Przyrzekamy wierność małżeńską”;
- V rok 1961–1962, hasło: „Przyrzekamy świętość ogniska domowego”;
- VI rok 1962–1963, hasło: „Przyrzekamy wychować młode pokolenie w wierności Bogu i Kościołowi”;
- VII rok 1963–1964, hasło: „Przyrzekamy pielęgnować sprawiedliwość i miłość społeczną”;
- VIII rok 1964–1965, hasło: „Przyrzekamy walczyć z wadami narodowymi, zdobywać cnoty”;
- IX rok 1965–1966, hasło: „Przyrzekamy szerzyć cześć i nabożeństwo do Matki Bożej”⁸.

Przyglądając się liście przyrzeczeń, widać, iż był to całościowy program katolicko-narodowy, mający za zadanie pogłębić nie tylko życie religijne, ale również podnieść poziom moralny społeczeństwa. Wynikało to z krytycznej oceny kondycji polskiego narodu, którego część, w przekonaniu kard. Wyszyńskiego, zesła „poniżej poziomu wierzącego pogaństwa”, [...] część wędnie w zeświecczeniu, część murszeje w byle jakim chrześcijaństwie. Stosunkowo niewielka jest grupa chrześcijan pełnych, twórczych, apostołskich”⁹. W słowie skierowanym niecały miesiąc później

⁶ S. Wyszyński, *Pro memoria*, t. 4: 1956–1957, red. M. Białkowski, M. Wiśniewska, Warszawa 2020, s. 202, zapis z 23 IV 1957.

⁷ Tenże, *Program pracy duszpasterskiej w pierwszym roku Wielkiej Nowenny przed milenium*, VII 1957, Warszawa, w: DZ, t. 3, s. 316–323.

⁸ Zob. szerzej, Noszczak, *Antymilenium*, s. 79–101.

⁹ Cyt. za: Łatka, *Prymas Stefan Wyszyński w realiach*, s. 189.

do Warszawskiej Pielgrzymki (6 sierpnia 1957 r.) udającej się na Jasną Górę prymas jasno zaznaczył, że polskie społeczeństwo wymaga oczyszczenia, gdyż ma wiele wad, nałogów oraz złych skłonności¹⁰. Dodać w tym miejscu należy, że „Wielka Nowenna” była programem nakierowanym na przyszłość, zmierzającym do daleko idącej i wszechstronnej poprawy kondycji polskiego społeczeństwa: „Przyłożmy raz jeszcze rękę do pług, by przeorać niwę serc naszych, nie oglądając się wstecz. Kapłani i lud wierny podadzą sobie dłonie w świętym współzawodnictwie o czystsza, trzeźwiejszą, pogodniejszą przyszłość Narodu, który tak bardzo na nią zasługuje” – wskazywał prymas w liście pasterskim skierowanym do wiernych w lutym 1958 roku¹¹.

Program przygotowany przez kard. Wyszyńskiego miał charakter jednolity i scentralizowany, dzięki czemu do wszystkich wiernych docierał taki sam przekaz. O zaletach i wadach takiego systemu pisał wnikliwie przed laty ks. Zygmunt Zieliński: „Dostarczone teksty duszpasterskie stanowiły w pewnym sensie dobrodziejstwo, aczkolwiek mocno krępowały co ambitniejszych księży, ponieważ władze kościelne nalegały, aby duchowni ściśle trzymali się jednej linii duszpasterskiej określonej dla całego kraju. Takie uschematyzowanie tekstów przeznaczonych dla wszystkich diecezji i parafii miało jedną dobrą stronę, służyło mianowicie jako tarcza obronna przed ingerencją władz komunistycznych. Kapłan mógł się w tej sytuacji tłumaczyć, iż musi ściśle wypełniać wolę przełożonych, co zmniejszało (aczkolwiek nie likwidowało) jego osobistą odpowiedzialność”¹².

Prymas w dniu inauguracji „Wielkiej Nowenny”, czyli 5 maja 1957 r., gdy powtarzano Śluby Jasnogórskie we wszystkich parafiach w Polsce, na kartach swojego dziennika odnotował ważną refleksję, która jasno pokazywała, jak wielkie nadzieje wiązał z zaprojektowanym przez siebie programem duszpasterskim oraz jak bardzo cieszyła go pozytywna reakcja wiernych: „Katedra jest przepełniona; nigdy jeszcze nie było tu tak tłoczno. Na twarzach obecnych, nawet małych dzieci, maluje się widoczne wzruszenie. Znać, że świadomość zobowiązań włada nad tym ludem.

¹⁰ S. Wyszyński, *Nie pozwolimy znieważać naszych świętości. Przemówienie do Warszawskiej Pielgrzymki na Jasną Górę*, 6 VIII 1957, Warszawa, w: DZ. t. 3, s. 327.

¹¹ Cyt. za: Łatka, *Prymas Stefan Wyszyński w realiach*, s. 189–190.

¹² Zob. szerzej Z. Zieliński, *Wielka Nowenna na tle powojennych losów Kościoła w Polsce*, w: *Ecclesia Posnaniensis. Opuscula Mariano Banaszak septuagenario dedicata*, red. F. Lenort, K. Lutyński, Poznań 1998, s. 273–288.

Gdy sobie uświadomimy, że w tej godzinie w całej Polsce, we wszystkich świątyniach parafialnych ten akt ma dziś miejsce, można zrozumieć, jak wielką łaskę dała Narodowi Maryja, jak wielkim przeżyciem będzie to dla społeczeństwa. – Po ślubowaniach hejnał, apel Jasnogórski i «Wesoły nam dziś dzień nastał». Opuszczamy świątynię wśród rozmodlonego ludu. Oby prawdziwie Ślubowania weszły w krew narodu, w jego życie codzienne»¹³.

2. Program zagrożeniem dla władz PRL

Komuniści w pełni zdawali sobie sprawę z zagrożenia, jakie stanowiła „Wielka Nowenna” dla ich władzy oraz wizji państwa socjalistycznego. W dokumentacji partyjnej podkreślano: „Opracowany przez kard. Wyszyńskiego program obchodów milenijnych miał jeden zasadniczy cel: totalną klerykalizację całego społeczeństwa Polski oraz wszystkich bez wyjątku przejawów życia społecznego, gospodarczego, kulturalnego i politycznego. [...] Zamierzenia Episkopatu oraz formowanej wokół niego ideologii «tysiąclecia chrztu Polski» są jasne: przez całkowite, ślepe i bezwzględne podporządkowanie całego społeczeństwa hierarchii kościelnej oraz doktrynie katolickiej stworzyć psychiczną, nieprzekraczalną barierę, uniemożliwiającą budownictwo i rozwój socjalizmu w Polsce»¹⁴.

Prymas publicznie ogłosił cele „Wielkiej Nowenny” w artykule zamieszczonym na łamach „Tygodnika Powszechnego” w 1958 roku. Podkreślał w nim: „Uczynimy rachunek sumienia, by poznać winy dziejowe, by za nie żałować, ale natychmiast powstaniemy z klęzek, by iść za Chrystusem ku nowym wiekom, ku nowemu życiu. [...] Rzeczą najdonioślejszą jest to, by z badanej przeszłości wyciągnąć wnioski dla nadchodzącej przyszłości. Trzeba dostrzec w chrześcijańskiej przeszłości Narodu przedziwną jej moc zachowawczą dla przyszłości Narodu naszego. [...] trzeba ciągle pamiętać, że życie Narodu jest w nas i przed nami. Zapewne wyrasta ono z pnia przeszłości, jak liście z konarów, ale

¹³ Wyszyński, *Pro memoria*, t. 4, s. 216, zapis z 5 V 1957.

¹⁴ Cyt. za R. Łatka, *Obchody Milenium Chrztu Polski i ich rola w przebudzeniu narodowym Polaków w czasie komunistycznego zniewolenia*, „Myśl.PL”, 2016, nr 3, s. 25–26. Warto podkreślić, iż w analogiczny sposób cele „Wielkiej Nowenny” oceniano w Departamencie IV MSW. W charakterystyce działalności prymasa sporządzonej w grudniu 1962 r. podkreślano: „Antysocjalistyczna działalność Kościoła zawarta jest w dziewięcioletnim programie tzw. Wielkiej Nowenny opracowanym przez Wyszyńskiego. Jest to program katolickiego oddziaływania na społeczeństwo, który ma na celu przeciwdziałanie szerzącej się laicyzacji życia społecznego. Oprócz tego program ten poświęcony jest kultem Maryi. Inicjatorem ruchu maryjnego jest Wyszyński”. *Charakterystyka i ocena działalności*, s. 163.

liść może uschnąć, kwiat może opaść i owocu nie wydać”¹⁵. Jak wynika z powyższego cytatu, duchowny zdefiniował w nim zarówno religijne, jak i patriotyczne cele swojego programu. Dodać można do tego ważną wypowiedź skierowaną do wychowawców zgromadzonych na Jasnej Górze z 19 kwietnia 1959 roku. Prymas namawiał ich do wytrwałości i wierności ewangelii: „Umiemy wyliczać nasze wady i nałogi narodowe, ubolewamy nad tym, że chociaż Polska jest w dziewięćdziesięciu procentach katolicka, to jednak nie w dziewięćdziesięciu procentach po katolicku postępuje. Zarzuty nam czynione niekiedy są słuszne. Nie są jednak powodem do zwątpienia, owszem mają raczej posłużyć za bodziec do tym wierniejszej służby w duchu Ewangelii i do życia bardziej chrześcijańskiego na polskiej ziemi. Ten duch chrześcijański jest zagrożony przez planową obojętność religijną i ateizm”¹⁶.

Równocześnie trzeba jednak pamiętać, iż kard. Wyszyński miał również istotne cele, których publicznie wprost nie wyjawiał, gdyż przyczyniłoby się to do dalszego zaostrzenia polityki władz wobec Kościoła. Opisał je za to w swoim dzienniku, w czasie centralnych uroczystości na Jasnej Górze: „Wobec totalnego zagrożenia Narodu, będącego pod przemocą Moskwy, wobec ateizacji programowej popieranej przez PZPR, wobec wyniszczenia biologicznego – trzeba głębokiego nurtu nadprzyrodzonego, by Naród świadomie czerpał z Kościoła moce boże i umacniał nimi swoje życie religijne i narodowe”¹⁷. W przekonaniu prymasa walka z komunizmem była dla Kościoła problemem moralnym, nie politycznym i nie można jej sprowadzać do prostego schematu komunizm – antykomunizm. Obie wspomniane płaszczyzny: walka o katolicki charakter Polski i obrona przed laicyzacją w perspektywie kard. Wyszyńskiego wzajemnie się uzupełniały i nakładały na siebie. Sukces wizji Polski katolickiej nie był bowiem możliwy bez jednoczesnego pokazania ułomności projektu komunistycznego i wygrania z nim rywalizacji o „duszę Polaków”¹⁸.

¹⁵ S. Wyszyński, *W świetłach tysiąclecia chrześcijaństwa Polski*, „Tygodnik Powszechny”, 1 VI 1958. Zob. również, E. Czaczkowska, *Kardynał Wyszyński. Biografia*, Kraków 2013, s. 287–288.

¹⁶ S. Wyszyński, *Katolicki ideał wychowawczy. Do wychowawców i nauczycieli*, 19 IV 1959, Jasna Góra, w: DZ, t. 5: 1959, Warszawa 2006, s. 149.

¹⁷ Tenże, *Zapiski milenijne*, s. 273.

¹⁸ Zob. szerzej, R. Łatka, *Czy Prymas Polski Stefan Wyszyński był antykomunistą?*, w: *Antykomunizm Polaków w XX wieku*, red. P. Kardela, K. Sacewicz, Białystok – Olsztyn – Warszawa 2019, s. 569–592.

Centralnym miejscem realizacji programu było sanktuarium jasnogórskie. Ponieważ wiernym utrudniano pielgrzymowanie do niego, w program „Wielkiej Nowenny” prymas włączył peregrynację kopii obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej po polskich parafiach. Wędrówka Obrazu Nawiedzenia rozpoczęła się 26 sierpnia 1957 roku. Mimo wielu utrudnień czynionych przez władze komunistyczne, którym nie podobała się taka „manifestacja ludowej religijności”, wizerunek Matki Bożej do 1966 r. zdążył nawiedzić dziesięć polskich diecezji¹⁹. W roku milenijnym kopia obrazu jasnogórskiego towarzysząca poszczególnym uroczystościom diecezjalnym była kilkakrotnie zatrzymywana na trasie peregrynacji. Ostatecznie władze komunistyczne „aresztowały” Obraz Nawiedzenia 2 września 1966 r. w okolicach Będzina i nakazały umieścić w jasnogórskim sanktuarium, gdzie pozostał przez sześć lat. Peregrynacja trwała jednak dalej, tyle że z symbolicznymi pustymi ramami, które jasno pokazywały, iż w Polsce rządzonej przez komunistów nie może być mowy o wolności religijnej²⁰. Biskupi zajęli w tej sprawie zdecydowane stanowisko, wysyłając ostry list skierowany do Rady Państwa, w którym podkreślano, że: „Odebranie tego Obrazu dokonane siłą, a wraz z tym udaremnienie jego funkcji religijnej jest wtargnięciem w dziedzinę czysto religijną przy użyciu przemocy fizycznej, a równocześnie stanowi wyraźne pogwałcenie uczuć religijnych oraz ich bolesną obrazę. Obrazu ta jest tak oczywista, że nie potrzeba jej ani osobno wyjaśniać, ani też udowadniać. Wszelkie zaś próby nadawania kultowi religijnemu oraz pracy duszpasterskiej związanej z nawiedzeniem Obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej jakiegoś znaczenia politycznego są dalszą tylko jeszcze postacią deprecjonowania religii oraz uczuć religijnych przez odbieranie im właściwego znaczenia. Jest to próba stanowienia o religii z pozycji anty-religijnych, w czym zawiera się oczywiste naruszenie zasady wolności religii i sumienia”²¹. Dopiero w 1972 r. Obraz Nawiedzenia został potajemnie wyniesiony z Jasnej Góry przez ks. Józefa Wójcika i powrócił na trasę nawiedzenia²².

¹⁹ R. Łatka, B. Mackiewicz, D. Zamiatała, *Prymas Stefan Wyszyński. Biografia*, Warszawa 2020, s. 65–66.

²⁰ Noszczak, *Antymilenium*, s. 418–419.

²¹ *Protest Episkopatu Polski skierowany do Rady Państwa w sprawie znieważenia obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej przez władze komunistyczne oraz gwałcenia uczuć religijnych*, 22 XI 1966, Warszawa, w: *Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, t. 2: 1960–1974, red. P. Raina, Poznań 1995, s. 405–407.

²² Łatka, Mackiewicz, Zamiatała, *Prymas Stefan Wyszyński*, s. 66.

Ataki władz PRL na program „Wielkiej Nowenny” ocenił całościowo w swojej notatce podsumowującej rok 1966: Od pierwszego Roku Wielkiej Nowenny zauważyliśmy, że władze partyjne przygotowują przeciwprogram. Zaznaczyło się to szczególnie wyraźnie w dwóch pierwszych latach. Na hasło Wielkiej Nowenny – Wierność Krzyżowi i Ewangelii – odpowiadało usunięciem religii i walką z krzyżami w szkołach i w budynkach publicznych. Programowi – w obronie życia dusz i ciał – przeciwstawiono walkę z małżeństwem chrześcijańskim, propagandą rozwodów i akcją przerywania ciąży, która nieco później stała się propagandą na rzecz antykoncepcji. – Nieco później jednak zauważono, że Wielka Nowenna programem swoim miała i wpływ pozytywny, zwłaszcza gdy Soborowej akcji czynów dobroci również przeciwstawiono „czyny dobroci politycznej”²³.

Kardynał Wyszyński, realizując wraz z całym Kościołem w Polsce nakreślony przez siebie program duszpasterski, spotykał się nie tylko z przeciwdziałaniem władz komunistycznych, ale również z oporem znacznej części „katolików postępowych”, którzy zupełnie inaczej widzieli rozwój polskiego katolicyzmu, formułując postulat pogłębienia intelektualnego i promując wizję Kościoła elitarnego. Inteligencji katolickiej prymas stawiał dwa zasadnicze wymagania: propagowanie katolickiej nauki społecznej oraz pozostawanie w ścisłej łączności z hierarchią kościelną²⁴. Uważał również, że środowisko to powinno dbać o rozwijanie i pogłębianie relacji Polak-katolik oraz pomagać w starciu z antykościelnymi działaniami władz. Prymas był krytycznie nastawiony również do „pluralistycznego plotkowania” wśród rozmaitych organizacji grupujących „katolików postępowych”, polegającego na bezkrytycznym propagowaniu idei przeszczepionych z krajów zachodnich, które, jak trafnie zauważył: „zwożono z całego świata i wysypywano na biedne głowy młodych ludzi, nieprzygotowanych do odbierania błędów i wypaczeń z krajów zachodnich”²⁵. Był to stały punkt jego krytyki szczególnie wobec środowiska „Znaku” i „Więzi”, które słynęły z nowinkarstwa i – jak oceniał prymas – zawsze znajdowały okazję, żeby zająć krytyczne stanowisko wobec działalności Kościoła w Polsce. Oczekiwał również mężnego wyznawania wiary i popularyzowania działalności polskiego Kościoła. Tak określone zadania nie były realizowane ani przez PAX, ani przez środowisko „Tygodnika

²³ AAG, S. Wyszyński, *Pro memoria 1966*, zapis z 31 XII 1966 r.

²⁴ Łatka, Mackiewicz, Zamiatąła, *Prymas Stefan Wyszyński*, s. 66–67.

²⁵ Tamże, s. 67.

Powszechnego”, „Znaku” i „Więzi”. Charakterystyczne jest to, że „Tygodnik Powszechny” nie wydrukował na swoich łamach ani jednego kazania prymasa z uroczystości milenijnych w 1966 roku²⁶.

Program „Wielkiej Nowenny” przygotowujący Polaków do obchodów tysiąclecia chrześcijaństwa okazał się znaczącym sukcesem. W uroczystościach odbywających się w latach 1957–1966 wzięły udział setki tysięcy, a może nawet miliony wiernych, którzy pogłębili swoją religijność. Dla komunistów był to zaś sygnał, że większość społeczeństwa jest przywiązana do wiary katolickiej.

3. Orędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich²⁷

Kluczowym elementem strategii Kościoła w Polsce, w bezpośredni sposób poprzedzającym rok milenijny był list biskupów polskich do biskupów niemieckich z 18 listopada 1965 roku. Był on wyrazem chrześcijańskiej miłości do bliźniego, wzywającym do przebaczenia, przełamania niechęci, a nawet nienawiści oraz zapraszającym do udziału w obchodach tysiąclecia chrztu Polski. Znaczną część listu stanowiło przypomnienie relacji polsko-niemieckich, ze szczególnych zaakcentowaniem ważnych dla wzajemnych kontaktów postaci historycznych. Nie pomijano również bolesnych kart związanych z niemieckim sąsiedztwem w ciągu dziejów (od czasów średniowiecznych do współczesności). Najważniejszy fragment przesłania znalazł się w końcowych partiach listu, gdzie polscy biskupi podkreślili: „W tym jak najbardziej chrześcijańskim, ale i bardzo ludzkim duchu, wyciągamy do Was, siedzących tu na ławach kończącego się Soboru, nasze ręce oraz udzielamy wybaczenia i prosimy o nie. A jeśli Wy, niemieccy biskupi i Ojcowie Soboru, po bratersku wyciągnięte ręce ujmiecie, to wtedy dopiero będziemy mogli ze spokojem sumienia obchodzić nasze Milenium w sposób jak najbardziej chrześcijański”. Odpowiedź ze strony biskupów niemieckich, przesłana 5 grudnia, była oceniana przez Episkopat Polski i osobiście

²⁶ Łatka, Prymas Stefan Wyszyński w realiach, s. 196.

²⁷ Literatura na temat Orędzia jest już dość obszerna. Wśród najważniejszych publikacji należy wymienić: P. Małajczyk, *Na drodze pojednania. Wokół orędzia biskupów polskich do biskupów niemieckich z 1965 r.*, Warszawa 1994; *Wokół orędzia. Kardynał Bolesław Kominek, prekursor pojednania polsko-niemieckiego*, red. W. Kucharski, G. Strauchold, Wrocław 2009. Najnowsze zestawienie literatury zob. W. Kucharski, *Orędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich. Podsumowanie badań, nowe ustalenia i perspektywy badawcze*, w: *Kardynał Bolesław Kominek: biskup, dyplomata, wizjoner*, red. W. Kucharski, R. Łatka, Warszawa – Wrocław 2020, s. 89–134.

przez prymasa jako rozczarowująca, ze względu na swoją ostrożność i powściągliwość. Hierarchowie z Niemiec Zachodnich i Wschodnich wyrażali się w sposób dyplomatyczny, pomijając drażliwe kwestie we wzajemnych relacjach, a przede wszystkim nie było żadnego przełomu w zakresie uznania praw Polski do Ziemi Zachodnich i Północnych (co ciekawe, Gomułka z ironią wskazywał polskim biskupom, że powinni naśladować styl niemieckich hierarchów)²⁸. Kardynał Wyszyński pisał o tym wprost w swoim liście do kard. Juliusa Döpfnera z 1970 r.: „Muszę wszakże księdzu Kardynałowi szczerze wyznać, że odpowiedź Episkopatu niemieckiego, na nasz pojednawczy list (z 1965 r.) rozczarowała nie tylko Polaków, ale i światową opinię publiczną. Naszą tak serdecznie wyciągniętą rękę przyjęto nie bez zastrzeżeń”²⁹.

Niewątpliwie orędzie skierowane do niemieckich biskupów było niezwykle odważnym krokiem polskiego episkopatu (oraz osobiście kard. Wyszyńskiego), który bezpośrednio wkraczał w sferę polityki, czyli sferę, która w przekonaniu Gomułki była zarezerwowana dla władz partyjno-państwowych. Dla I sekretarza KC PZPR był to kolejny „akt wojującego klerykalizmu”³⁰. Wspomniany list miał również znaczenie o charakterze geopolitycznym, gdyż pokazywał, że Związek Sowiecki wcale nie musi być gwarantem polskiej granicy na Zachodzie. Ponadto odegrał ważną rolę świadomościową – wychodził naprzeciw podziałowi Europy przez żelazną kurtynę, *de facto* negując go. Prymas znaczenie tego wydarzenia podsumował w kazaniu wygłoszonym 13 stycznia 1966 r.: „To orędzie, może tu, w kraju wywołało pewne zamieszanie, zwłaszcza wśród inteligencji, ale w wymiarze światowym jeszcze bardziej podniosło pozycję Kościoła polskiego, poprawiło sądy o tym Kościele i sprawiło, że w obliczu takiego dokumentu wszystkie zarzuty o szowinizm, nacjonalizm od razu umarły”³¹.

Postawy duchowieństwa wobec tej inicjatywy biskupów były bardzo różnorodne. Większość księży co prawda stanęła w obronie episkopatu, ale nie zabrakło też głosów kontestujących decyzję biskupów. Analogicznie sytuacja wyglądała w całym polskim społeczeństwie, sporo było

²⁸ R. Łatka, *Polsko-niemieckie docieranie. 60 rocznica Listu biskupów polskich do biskupów niemieckich*, „Gość Niedzielny. Historia Kościoła”, 2025, nr 5, s. 17–25.

²⁹ Cyt. za: A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce*, Kraków 2006, s. 220–221.

³⁰ Tamże, s. 218.

³¹ Cyt. za: Madajczyk, *Na drodze do pojednania*, s. 226.

krytycznych ocen tego kroku hierarchów. Komuniści, wykorzystując sytuację, przygotowali intensywną akcję propagandową wymierzoną w episkopat, a personalnie w kard. Wyszyńskiego, abp. Kominka i abp. Wojtyłę, którzy brali udział w pracach nad listem. Poza ostrymi atakami prasy i radia władze postanowiły nie wydawać prymasowi paszportu na wyjazd do Rzymu na inaugurację obchodów milenijnych³². Stanowisko PZPR przedstawił osobiście Gomułka, który w czasie przemówienia wygłoszonego na forum Ogólnopolskiego Komitetu Frontu Jedności Narodu z 14 stycznia 1966 r. powiedział: „Sprawa polega na tym, że episkopat, a szczególnie kardynał Wyszyński chce przeciwstawić 1000-lecie chrztu Polsce Ludowej. Tendencja ta przebija z całego orędzia. [...] Dlatego właśnie odmówiliśmy kardynałowi Wyszyńskiemu paszportu, ażeby nie spotkał się ze swoim nauczycielem – prof. Haleckim, którego cytuję, ażeby nie mógł przeciwstawić 1000-lecia państwa polskiego – 1000-leciu wkroczenia chrześcijaństwa na ziemię polską. [...] niech kościół [sic!] nie przeciwstawia się państwu. Niech nie uważa, że sprawuje rząd dusz w narodzie. Czasy te odeszły w bezpowrotną przeszłość i nigdy już nie powrócą”³³.

Episkopat zareagował na działania władz i wypowiedź Gomułki, stając jednoznacznie w obronie prymasa. W czasie obrad episkopatu w dniach 15–16 grudnia 1965 r. abp Baraniak „podziękował X. Prymasowi za przewodniczenie, a w szczególności za pokój ducha, jaki udzielał się obecnym, za rodzinną atmosferę konferencji i domu arcybiskupiego. Osoba Prymasa Polski jednoczy cały Episkopat, a biskupi mają pełne zaufanie, zrozumienie dla trudnej sytuacji oraz uznanie dla postawy pasterskiej swojego przewodniczącego”³⁴. Metropolita poznański był także inicjatorem listu całego episkopatu (przekazanemu kardynałowi 23 marca 1966 r.) wyrażającego pełną solidarność z księdzem prymasem tak „niesprawiedliwie skrzywdzonym” przez ataki prasowe³⁵.

Ponadto bp Choromański złożył oficjalny protest przeciwko nieudzieleniu kard. Wyszyńskiemu zgody na wyjazd. Nie przyniósł on jednakże efektów, w związku z czym lider Kościoła w Polsce nie wziął udziału nie

³² Dudek, Gryz, *Komuniści i Kościół*, s. 218–219.

³³ Raina, *Kardynał Wyszyński. Konflikty roku milenijnego*, s. 12.

³⁴ AAW, Sekretariat Prymasa Polski (SPP) 04/219, Konferencja Plenarna Episkopatu Polski z 15–16 XII 1965, k. 134, Protokół KPE z 15–16 XII 1965, Warszawa.

³⁵ K. Białecki, R. Łatka, R. Reczek, E. Wojcieszek, *Arcybiskup Antoni Baraniak 1904–1977*, Poznań – Warszawa 2017, s. 51–52.

tylko w centralnych uroczystościach milenijnych w Rzymie, ale także zdecydował, że nie wyjedzie do USA i Kanady, gdzie miał uczestniczyć w obchodach organizowanych przez Polonię³⁶. Prymas słusznie przewidywał, że decyzja komunistów nie tylko nie przyniesie im uznania, ale także wywoła powszechne zdziwienie. Był gotowy także na to, że może zostać uwięziony. W notatce ze swojego dziennika zapisanej pod datą 11 czerwca 1966 r. podkreślał: „Społeczeństwo polskie zrozumiało, że rząd rozdmuchał sprawę «Orędzia», by usprawiedliwić swój krok, ograniczający moją wolność. Czy za tym nie pójdą dalsze ograniczenia? Wydaje mi się, że rozpoczęta akcja jeszcze nie odsłoniła właściwego celu. Jestem Niewolnikiem Maryi nie dla pięknych słów. Na wszystko, czego Bóg ode mnie zażąda, jestem zawsze gotów. Ale wydaje mi się, że decyzja Rządu – odmówienia mi paszportu – jest «szokiem światowym». To nie poprawi pozycji komunistów w Polsce i w świecie”³⁷.

Wśród badaczy dziejów najnowszych nie ma obecnie wątpliwości, że to właśnie odważna inicjatywa abp. Kominka i kard. Wyszyńskiego rozpoczęła proces pojednania polsko-niemieckiego. Jednakże w momencie skierowania listu i w okresie propagandowej nagonki zorganizowanej przez władze sytuacja przedstawiała się inaczej, gdyż oskarżenia formułowane przez komunistów trafiały do przekonania znacznej części społeczeństwa pamiętającego okrucieństwo Niemców w czasie II wojny światowej. Władze partyjne przesadziły jednak z nachalnością propagandy, w efekcie czego przestała ona być skuteczna i przynosić efekty, przyczyniając się poniekąd do dalszego wzrostu autorytetu prymasa. Jak trafnie zauważył Jan Żaryn: „Treść Orędzia na moment oddaliła wiernych od pryncypialnego prymasa – *interrex*a, za to represje zastosowane wobec kardynała – ponownie ich do niego zbliżyły”³⁸.

Należy w tym miejscu dodać, że list do biskupów niemieckich był tylko jednym (choć bez wątpienia najważniejszym) z listów przesłanych przez Episkopat Polski do episkopatów narodowych z całego świata z okazji tysiąclecia polskiego chrześcijaństwa. Zapraszali w nich do wzięcia udziału w uroczystościach oraz wspominali historyczne więzi, jakie w ciągu dziesięciu wieków łączyły Polaków z poszczególnymi narodami. Dzięki

³⁶ Na temat charakteru obchodów tysiąclecia polskiego chrześcijaństwa na uchodźstwie zob. szerzej, J. Żaryn, *Obchody Milenium na uchodźstwie z lotu ptaka*, w: *Obchody Milenium na Uchodźstwie. W 50. rocznicę*, red. R. Łatka, J. Żaryn, Warszawa 2016, s. 21–44.

³⁷ AAG, S. Wyszyński, *Pro memoria 1966*, zapis z 11 VI 1966.

³⁸ J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce 1944–1989*, Warszawa 2003, s. 240.

badaniom Wojciecha Kucharskiego wiemy, że biskupi polscy wysłali listy do 65 adresatów (w tym do 57 episkopatów narodowych oraz do papieża, czterech katolickich patriarchów z Bliskiego Wschodu, prawosławnego patriarchy Konstantynopola, patriarchy prawosławnego z Aleksandrii i Światowej Rady Kościołów z Genewy). Badacz przypuszcza, że listów było więcej, najpewniej ponad 70. Przesłania dotarły zatem do episkopatów Europy, obydwu Ameryk, Afryki, Australii, Oceanii, Azji, do przedstawicieli Kościołów prawosławnych i protestanckich; sprawiły, że Polska znalazła się w centrum uwagi³⁹.

4. Długi rok milenijny: 1966–1967

Obchody roku tysiąclecia chrześcijaństwa w Polsce trwały od stycznia 1966 roku. W świętowanie prymas włączył cały naród, nawet Polonię rozrzuconą po świecie. W dniach 13 stycznia i 15 maja w Rzymie za Polskę modlił się papież Paweł VI. W marcu kard. Wyszyński zaprosił do wzięcia udziału w uroczystościach milenijnych Kościoła w Polsce najwyższe władze państwowe. Te jednak nie wyraziły zainteresowania⁴⁰. Uroczystości milenijne kard. Wyszyński rozpoczął Eucharystią odprawioną w bazylice gnieźnieńskiej 1 stycznia 1966 roku. Władze komunistyczne starały się przy pomocy wszelkich dostępnych środków utrudnić zarówno przygotowania, jak i przebieg kościelnych obchodów tysiąclecia chrześcijaństwa w Polsce⁴¹. Było to zgodne ze stanowiskiem przedstawionym przez Zenona Kliszkę w czasie posiedzenia Komisji KC PZPR ds. Kleru z 22 lutego 1966 r.: „Walka przeciw zamiarom Episkopatu zorganizowania masowej imprezy w dniu 3 maja musi być przez nas wygrana. To jest jeden z ważnych momentów walki o «rząd dusz». [...] Od początku kwietnia musimy rozpocząć wielką kampanię przygotowań do 1 maja. Już dziś należy rozpocząć pracę przygotowawczą do tej wielkiej kampanii politycznej, przygotować tezy, instrukcje itp. Obchody 1-majowe w tym roku muszą się stać główną i zdecydowaną odpowiedzią na akcję Episkopatu”⁴². Przystąpiono więc do realizacji laickiej wizji socjalistycznego państwa przez organizowanie konkurencyjnych obchodów tysiąclecia istnienia państwowości polskiej.

³⁹ W. Kucharski, *Listy milenijne*, Wrocław 2020.

⁴⁰ W. Kucharski, *Wielki nieobecny. Kwestia udziału papieża Pawła VI w obchodach milenijnych w Polsce*, w: *Pół wieku Milenium*, s. 391–411.

⁴¹ Żaryn, *Dzieje Kościoła*, s. 242–250.

⁴² Cyt. za: Łatka, *Prymas Stefan Wyszyński w realiach*, s. 197.

W roku 1966 uwaga komunistycznych władz koncentrowała się szczególnie na zwalczaniu kard. Wyszyńskiego. Prymas był atakowany w bezwzględny sposób w prasie i przemówieniach poszczególnych dygnitarzy partyjnych. Najostrzejszy atak na prymasa przeprowadził 17 kwietnia w Poznaniu Władysław Gomułka, oskarżając go o wyzbycie się poczucia państwowości oraz nieodpowiedzialność: „Ten wojujący z naszym państwem ludowym pasterz pasterzy, który głosi, że nie będzie się korzył przed polską racją stanu, stawia swoje urojone pretensje do duchowego zwierzchnictwa nad narodem polskim wyżej niż niepodległość Polski. Jakież to musi być zaślepienie, które każe mu zapomnieć o naukach historii, zapomnieć o tym, kto Polskę zgubił, a kto ją wyzwolił”⁴³. 4 kwietnia 1966 r. prymas zanotował, że w czasie obrad najwyższych władz partyjnych zdecydowano się wypowiedzieć „świętą wojnę Kościołowi” i ustosunkował się do tego faktu: „Choćby wypowiedziano «wojnę», nie będę uważał się za stronę wojującą, bo ja wojny nie prowadzę”⁴⁴.

Centralne uroczystości milenijne odbyły się 3 maja na Jasnej Górze. Prymas wobec decyzji władz o niewpuszczeniu Pawła VI do kraju pełnił w ich czasie funkcję legata papieskiego, zastępując nieobecnego ojca świętego. Jak podkreślał kard. Wyszyński w czasie obrad Rady Głównej Episkopatu Polski: „Nie pozwolono Ojcu Świętemu przybyć do Częstochowy w charakterze pielgrzyma. Odmówienie papieżowi wjazdu do Polski jest zniewagą wyrządzaną Ochrzczonemu Narodowi Polskiemu, a nawet całemu Kościołowi powszechnemu”⁴⁵. Już ta część obchodów pokazywała siłę polskiego Kościoła, gdyż w uroczystościach mimo stwarzania przez władze rozmaitych trudności wzięło udział co najmniej 300 tys. wiernych⁴⁶. Tymczasem po centralnych uroczystościach biskupi wyruszyli w wędrówkę szlakiem Tysiąclecia, odwiedzając wszystkie diecezje w Polsce. W stolicach biskupich podczas uroczystych Eucharystii kard. Wyszyński wygłaszał kazania, a jego obecność na obchodach przyczyniała się do licznego uczestnictwa wiernych. Przykatedralne place i ulice nie mogły pomieścić tłumów.

W kazaniach milenijnych poza głoszeniem ewangelicznego przesłania prymas nawiązywał do wydarzeń historycznych i kulturalnych

⁴³ Cyt. za: Dudek, Gryz, *Komuniści i Kościół*, s. 237.

⁴⁴ Wyszyński, *Zapiski milenijne*, s. 71.

⁴⁵ AAW, SPP, 04/ 21 Komisja Główna Episkopatu Polski 1966 r., Protokół Komisji Głównej Episkopatu Polski z 8 V 1966 r., k. 53.

⁴⁶ Żaryn, *Dzieje Kościoła*, s. 251–252.

danej diecezji lub miasta. Ukazywał ciągłość dziejów i kultury narodu polskiego⁴⁷. Bardzo dramatyczny przebieg miały uroczystości milenijne w Warszawie. Grupy ormowców oraz partyjnych aktywistów utrudniały obchody, prowokowały wiernych, obrażały prymasa i biskupów, blokowały ulice. Wykrzykiwano hasła: „Wyszyński do Rzymu!”, „Zdrajca, zdrajca... nie przebaczymy!”⁴⁸. Wszędzie wielkim tłumom przybywającym na uroczystości towarzyszyły duże siły milicyjne, mające na wszelkie sposoby utrudniać wiernym dostęp do świątyń, prowokować do szarpaniny czy użycia przemocy. Wobec wrogości kard. Wyszyński nawoływał do przewycięzania nienawiści i uczył przebaczenia. Ta strategia okazała się nad wyraz skuteczna, prymas zaś uzyskał jeszcze większy społeczny autorytet⁴⁹.

Frekwencja na uroczystościach milenijnych zorganizowanych przez Kościół była zdecydowanie większa niż na imprezach państwowych. Nie ma wątpliwości co do tego, że to prymas Wyszyński wygrał starcie o „rząd dusz” Polaków. Władze miały ponadto świadomość, że uroczystości przyczyniły się wprost do dalszego wzmocnienia autorytetu prymasa Polski w Kościele i społeczeństwie: „Wyszyński wzmocnił swoją pozycję w episkopacie i wśród kleru, a wobec Watykanu i Rządu zademonstrował swoją siłę i jeszcze mocniejszy wpływ”⁵⁰. O sukcesie uroczystości milenijnych kard. Wyszyński mówił w następujący sposób: „kościelne uroczystości milenijne wypadły lepiej, niż się spodziewaliśmy. Biskupi Ordynariusze zyskują na znaczeniu”⁵¹.

* * *

Prymasowska koncepcja „Wielkiej Nowenny” była oryginalnym programem duszpasterskim, który okazał się niezwykle skuteczny

⁴⁷ AAG, S. Wyszyński, *Pro memoria 1966*; tenże, *Zapiski milenijne*; tenże, DZ, t. 16: styczeń – kwiecień 1966, Warszawa 2016; t. 17: maj – sierpień 1966, Warszawa 2016; t. 18: wrzesień – grudzień 1966, Warszawa 2016.

⁴⁸ Żaryn, *Dzieje Kościoła*, s. 250. Wielu uczestników kościelnych uroczystości milenijnych w Warszawie było represjonowanych przez władze (głównie metodami administracyjno-finansowymi). Zob. szerzej E. Czackowska, *Represje karno-administracyjne wobec uczestników uroczystości milenijnych w Warszawie w świetle materiałów archiwalnych Instytutu Pamięci Narodowej*, w: *Pół wieku Milenium*, s. 777–795.

⁴⁹ Łatka, Mackiewicz, Zamiatała, *Prymas Stefan Wyszyński*, s. 76.

⁵⁰ AAN, Urząd do spraw Wyznań, 78/83, Działalność duszpasterska, obchody „Milenium”, uroczystości kościelne na terenie miasta Krakowa i województwa, Ocena uroczystości kościelnych w Krakowie w dniach 6–8 V 1966 r., Kraków, 12 V 1966, k. 60.

⁵¹ AAW, SPP, 04/21, Rada Główna Episkopatu Polski 1966, Protokół Komisji Głównej EP, Warszawa, 30 VIII 1966 r., k. 72–73.

i przekonujący dla wielu Polaków. Jego efektem było pobudzenie wiary katolickiej w polskim społeczeństwie oraz skupienie się wokół Kościoła jako kreatora narodowej więzi. „Wielka Nowenna” efektywnie przygotowała Polaków do obchodów tysiąclecia polskiego chrześcijaństwa, zaś władze komunistyczne oceniały ją jako poważne zagrożenie dla socjalistycznej wizji państwa prezentowanej przez Władysława Gomułkę. Mimo zastosowania wielu sił i środków komunistom nie udało się odciągnąć wiernych od Kościoła, zarówno w czasie „Wielkiej Nowenny” (1957–1966), jak i podczas uroczystości milenijnych. Program kard. Wyszyńskiego okazał się zwycięski i udowodnił także przywiązanie ogółu Polaków do katolicyzmu. Przyniosło to wzrost społecznego autorytetu: prymasa Polski, biskupów, duchowieństwa i równocześnie pokazało ułomność programu komunistycznego. Bez wątpienia program narodowo-katolicki stworzony przez kard. Wyszyńskiego wpłynął w znaczący sposób na oblicze polskiego katolicyzmu i jego społeczne oddziaływanie.

**CATHOLIC-NATIONAL PROGRAM FOR THE REVIVAL OF SOCIETY,
THE “GREAT NOVENA” AND THE CELEBRATION
OF THE MILLENNIUM OF POLAND’S BAPTISM
IN THE CONCEPT OF CARDINAL STEFAN WYSZYŃSKI
An outline of the issue**

Keywords: Stefan Wyszyński, Great Novena, millennium celebrations, government, PRL.

Abstract: The text presents the concepts of the “Great Novena” and the celebration of the millennium of Polish Christianity by Cardinal Stefan Wyszyński. It shows that the program of the Primate of Poland was both Catholic and national in character. Its effect was to stimulate Polish Catholicism and repair social and national bonds. Cardinal Wyszyński’s concept was met with opposition from the communist authorities, but their efforts proved ineffective. The text also discusses the effects of the Polish bishops’ message to the German bishops and the primate’s reaction to the disappointing response from the German hierarchy. The final part of the analysis quotes Cardinal Wyszyński’s assessment of the celebrations of the millennium of Poland’s baptism.

Sections: [Introduction] > 1. Assumptions of the “Great Novena” > 2. The program as a threat to the authorities of the Polish People’s Republic > 3. Message of the Polish bishops to the German bishops¹ > 4. The long millennium year: 1966–1967 > [Summary].

BIBLIOGRAFIA

- Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, S. Wyszyński, *Pro memoria* 1966.
- Archiwum Akt Nowych, Urząd do spraw Wyznań, 78/83, Działalność duszpasterska, obchody „Milenium”, uroczystości kościelne na terenie miasta Krakowa i województwa.
- Archiwum Archidiecezjalne Warszawskie, Sekretariat Prymasa Polski, 04/ 21 Komisja Główna Episkopatu Polski 1966; 04/219, Konferencja Plenarna Episkopatu Polski z 15–16 XII 1965.
- Wyszyński S.
- Dzieła zebrane*, t. 3: 1956–1957, Warszawa 1999; t. 5: 1959, Warszawa 2006; t. 16: styczeń – kwiecień 1966, Warszawa 2016; t. 17: maj – sierpień 1966, Warszawa 2016; t. 18: wrzesień – grudzień 1966, Warszawa 2016.
- Pro memoria*, t. 4: 1956–1957, red. M. Białkowski, M. Wiśniewska, Warszawa 2020.
- W świetłach tysiąclecia chrześcijaństwa Polski*, „Tygodnik Powszechny”, 1 VI 1958.
- Zapiski milenijne. Wybór z dziennika „Pro memoria” z lat 1965–1967*, wybór i oprac. M. Okońska [i in.], Warszawa 2001.
- Białecki K., Łatka R., Reczek R., Wojcieszek E., *Arcybiskup Antoni Baraniak 1904–1977*, Poznań – Warszawa 2017.
- Czaczkowska E., *Kardynał Wyszyński. Biografia*, Kraków 2013.
- Czaczkowska E., *Represje karno-administracyjne wobec uczestników uroczystości milenijnych w Warszawie w świetle materiałów archiwalnych Instytutu Pamięci Narodowej*, w: *Pół wieku Milenium. Religijne, polityczne i społeczne aspekty obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski (1956–1966/1967)*, red. B. Noszczak, Warszawa 2018.
- Dudek A., Gryz R., *Komuniści i Kościół w Polsce*, Kraków 2006.
- Gucewicz D., *Próba sił? Rok 1966 w Gdańsku*, Gdańsk 2014.
- Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, t. 2: 1960–1974, red. P. Raina, Poznań 1995.
- Kucharski W., *Listy milenijne*, Wrocław 2020.
- Kucharski W., *Orędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich. Podsumowanie badań, nowe ustalenia i perspektywy badawcze*, w: *Kardynał Bolesław Kominek: biskup, dyplomata, wizjoner*, red. W. Kucharski, R. Łatka, Warszawa – Wrocław 2020.
- Kucharski, *Wielki nieobecny. Kwestia udziału papieża Pawła VI w obchodach milenijnych w Polsce*, w: *Pół wieku Milenium. Religijne, polityczne i społeczne aspekty obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski (1956–1966/1967)*, red. B. Noszczak, Warszawa 2018.
- Łatka R., *Czy Prymas Polski Stefan Wyszyński był antykomunistą?*, w: *Antykomunizm Polaków w XX wieku*, red. P. Kardela, K. Sacewicz, Białystok – Olsztyn – Warszawa 2019.

- Łatka R., Mackiewicz B., Zamiatała D., *Prymas Stefan Wyszyński. Biografia*, Warszawa 2020.
- Łatka R., *Obchody Milenium Chrztu Polski i ich rola w przebudzeniu narodowym Polaków w czasie komunistycznego zniewolenia*, „Myśl.PL”, 2016, nr 3.
- Łatka R., *Polsko-niemieckie docieranie. 60 rocznica Listu biskupów polskich do biskupów niemieckich*, „Gość Niedzielny. Historia Kościoła”, 2025, nr 5, s. 17–25.
- Łatka R., *Prymas Stefan Wyszyński w realiach PRL*, Warszawa 2022.
- Madajczyk P., *Na drodze pojednania. Wokół orędzia biskupów polskich do biskupów niemieckich z 1965 r.*, Warszawa 1994.
- Milenium czy Tysiąclecie*, red. B. Noszczak, Warszawa 2006.
- Milenium polskie. Walka o rząd dusz*, Warszawa 2002.
- Noszczak B., „Sacrum” czy „profanum”? *Spór o istotę obchodów milenium polskiego (1949–1966)*, Warszawa 2002.
- Noszczak B., *Antymilenium. Konflikt państwa z Kościołem na tle obchodów tysiąclecia chrztu Polski (1956–1966/1967)*, Warszawa 2020.
- Obchody milenijne 1966 roku. W świetle dokumentów Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*, Warszawa 1998.
- Pół wieku Milenium. Religijne, polityczne i społeczne aspekty obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski (1956–1966/1967)*, red. B. Noszczak, Warszawa 2018.
- Raina P., *Kardynał Wyszyński. Konflikty roku milenijnego 1966*, Warszawa 2000.
- Szot A., Sychowicz K., *Białostockie milenium. Białystok na milenijnym szlaku, obchody tysiąclecia chrztu Polski*, Białystok 2006.
- Uroczystości milenijne 1966 roku. Sprawozdania urzędów spraw wewnętrznych*, Warszawa 1996.
- Wokół orędzia. Kardynał Bolesław Kominek, prekursor pojednania polsko-niemieckiego*, red. W. Kucharski, G. Strauchold, Wrocław 2009.
- W służbie Boga i Polski Komunistyczna bezpieka wobec kardynała Stefana Wyszyńskiego*, oprac. J. Marecki, P. Nitecki, R. Szczypa-Szczęch, Kraków 2014.
- Zapomniany rok 1966. W XXX rocznicę obchodów Milenium Chrztu Polski*, red. L. Mażewski, W. Turek, Gdańsk 1996.
- Zieliński Z., *Wielka Nowenna na tle powojennych losów Kościoła w Polsce*, w: *Ecclesia Posnaniensis. Opuscula Mariano Banaszak septuagenario dedicata*, red. F. Lenort, K. Lutyński, Poznań 1998.
- Żaryn J., *Aresztowanie Prymasa Polski – okoliczności, przebieg, konsekwencje (1953–1956)*, „Studia Prymasowskie”, 1(2007), s. 47–69.
- Żaryn J., *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce 1944–1989*, Warszawa 2003.
- Żaryn J., *Obchody Milenium na uchodźstwie z lotu ptaka*, w: *Obchody Milenium na Uchodźstwie. W 50. rocznicę*, red. R. Łatka, J. Żaryn, Warszawa 2016.